

JAHON TILSHUNOSLIGIDA FRAZEOLOGIK SINONIMLARNING O'RGANILISHI.

Abdalimova Shaxlo Azzamqul qizi

Termiz davlat universiteti

filologiya fakulteti 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Ahmedov Hakim Yarashevich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PHD)

Annotatsiya: Tilshunoslikda frazeologizmlar tahlili tilning boyligini, milliy mentalitet va madaniyatini aks ettiruvchi muhim manba sifatida qaraladi. Xususan, frazeologik birliklarning sinonimiyasini o'rganish nafaqat leksik-semantik jihatdan, balki madaniy, psixologik va kommunikativ jihatdan ham tilshunoslikda dolzarb yo'nalishlardan biridir. Ushbu maqolada jahon tilshunosligida frazeologik sinonimlarning tadqiq etilishi, asosiy nazariy qarashlar, metodologik yondashuvlar va muhim ilmiy ishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, frazeologizm, sinonim, ibora, semantika, frazeologik lug'atlar, ilmiy maqolalar, dissertatsion ishlar, nazariya

Jahon tilshunosligida tilda tayyor holda qo'llanuvchi barqaror, turg'un birikmalarni ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq qilishning qiziqarli va muhokamalarga boy bo'lgan tarixi bor. Zero, maqol, matal, iboralar o'zining semantikasi, strukturasi va milliy tilga xos lingvomadaniy belgilarni tashishi bilan boshqa til birliklaridan ajralib turadi. Xususan, iboralar voqea-hodisalarni obrazli tasvirlashda, insonning his-tuyg'ularini emotsional aniq ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli tilshunoslik zamonaviy ilmiy fan o'laroq shakllangan XIX asr o'rtalaridan beri frazeologik birliklarning tadqiqi lingvistika fanida to'xtovsiz davom etmoqda.¹

Frazeologiya termini dunyo filologiyasida 1558-yili ingliz adabiyotshunos olimi Neandr tomonidan birinchi marta qo'llangan. U badiiy asarlarni tarjima qilishda ushbu

¹ Йўлдошев Б. Фраzeология тарихидан лавҳалар. – Самарқанд: Сўғдиёна, 1998. – Б. 17–23.

Маматов А., Болтаева Б. Фраzeологик бирликларнинг лингвомаданий ва семантик-прагматик тадқиқи. Монография. – Тошкент, 2018. – Б. 10.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

terminni ishlatishga majbur bo'lgan.² Adabiy asarlarni boshqa tilga tarjima qilish jarayonida turg'un birikmalarni aynan tarjima qilish imkoni yo'qligi ma'lum. Shu sababli bunday hollarda tarjima qilinayotgan tillardagi mavjud, original tildagi iboraga semantik jihatdan yaqin bo'lgan frazeologizmlar qo'llanadi.

“**Frazeologiya**” atamasi grekcha bo'lib, *phrases* – ifoda, *logos* – ta'limot degan ma'noni ifodalaydi.

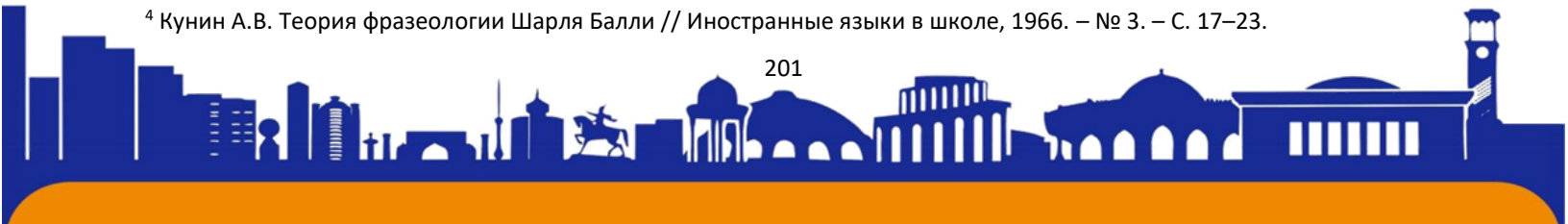
Tilda tayyor holda mavjud bo'ladigan, til egasi tomonidan maxsus tayyorgarlik asosida qo'llanishi lozim bo'lgan turg'un birikmalar haqida mashhur tilshunos Ferdinand de Sossyur “Umumiy tilshunoslik kursi” asarida ham to'xtalib o'tadi.³ Olimning fikricha, frazeologik birliklar har bir millat tilining eng qadimiy xususiyatlarini o'zida aks ettirgan birliklari bo'lib, ularni shunchaki nutq bezagi yoki tayyor konstruksiya, ortiqcha birlik deb hisoblash mantiqli emas, chunki, frazeologik birliklar lingvistik universallardan biridir, chunki frazeologik birliklarsiz tillar mavjud emas. Binobarin, tilda shunday tayyor birikmalar borki, ularning uzual xarakteri ma'nosi va sintaktik xususiyatidan kelib chiqadi. Ularni improvizatsiyalash (tayyorgarlicsiz qo'llash) mumkin emas, chunki bunday birikmalar tayyor holda, an'anaga ko'ra qo'llanadi.

Frazeologiya nazariyasining ilk tadqiqotchisi, shubhasiz, shveysar-fransuz tilshunosi Charl Balli (1865-1947) hisoblanadi. U o'zining “Стилистика очерки” (1905) va “Fransuz stilistikasi” (1909) nomli asarlariga so'z birlashmalari, ya'ni frazeologizmlarni tadqiq etuvchi maxsus boblar kiritgan va u frazeologik birlashmalarning tashqi va ichki belgilarini bir-biridan farqlagan edi. Uning ta'limotiga ko'ra, bunday birlashmalarning struktural xususiyatlari tashqi belgilari, semantik tabiati esa uning ichki belgilari sanaladi. “Frazeologiya asosan frazeologik birlashmalarning semantik tabiatini, ichki belgilarini o'rganish bilan shug'ullanishi lozim”⁴ – deydi. Sh.Balli semantika frazeologizmlarning mutloq belgisi ekanligini asoslab, quyidagi fikrni ham bildiradi: "Tashqi belgi ichki

² Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари. – Тошкент: Академнашр, 2019. –Б.14.

³ Фердинанд де Соссюр. Курс общей лингвистики // Фердинанд де Соссюр Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 98.

⁴ Кунин А.В. Теория фразеологии Шарля Балли // Иностранные языки в школе, 1966. – № 3. – С. 17–23.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

belgiga nisbatan ahamiyatli va keng qimmatlidir"⁵. Semantik xususiyat Sh. Balli asarlarida mutloq bosh belgi sifatida qaralishi, tarixiy-semantik asoslarning inkor etilishi kabi munozaralarga sabab bo'ldi. Ammo, bu qarashlar frazeologiya masalalarini yanada kengroq tadqiq etish, o'rganish va uning alohida fan sifatida shakllanishiga ta'sirini o'tkazdi.

Sh.Balling frazeologik tadqiqotlaridan so'ng ancha vaqt o'tgandan so'ng frazeologiya tilshunoslikning alohida sohasi sifatida shakllana boshladi va uning turli qirralariga bag'ishlangan frazeologik lug'atlar, ilmiy maqolalar, dissertatsion ishlar, monografik kuzatishlar yuzaga keldi. Frazeologiya hozirgi kunda tilshunoslikning grammatika, leksikologiya, fonetika va fonologiya bo'limlari kabi o'z tekshirish metodiga va o'rganish obyektiga ega bo'lgan alohida sohaga aylandi.

Frazeologiyaga mustaqil fan sifatida qarashni birinchi bo'lib mashhur rus tilshunos olimi E.D.Polivanov ilgari surdi hamda bu masalaga ko'p marotaba qaytdi. Uning ta'kidlashicha, yangi shakllanadigan frazeologiya sohasi leksikologiyaga nisbatan xuddi sintaksis morfologiyaga nisbatan egallagan o'rinda bo'lishi lozim. "...Sintaksisga teng keluvchi yangi sohaning shakllanishiga ehtiyoj sezilmoqda,- deb yozgan edi E.D.Polivanov,- lekin sintaksis so'z birikmalarining umumiy tiplarini, xususiyatlarini o'rgansa, yangi shakllanadigan soha leksemalarning o'zaro munosabati asosida yuzaga keladigan birikmalarning konkret, individual (leksik) ma'no xususiyatlari bilan shug'ullanadi". Yangi shakllanadigan sohani E.D.Polivanov frazeologiya yoki idiomatika deb nomlagan edi.

Frazeologiya bo'yicha 40-50 yillargacha na rus tilshunosligida va na turkiyshunoslikda frazeologizmlar keng planda o'rganilmagan. 40-50 yillardan keyin esa frazeologizmlarning tadqiqiga sezilarli darajada rus tilshunoslaridan: V.L.Arangeliskiy, A.M.Babkin, A.I.Molotkov, V.P.Jukov, V.M.Mokienko, V.N.Teliya kabilar, turkiyshunoslardan esa S.Kesenbaev, Sh.Rahma tullayev, G.A.Bayramov, G.X.Axunzyanov, Z.G.Uraksin, L.K.Bayramova, M.F.Chernov, B.Yo'ldashev kabi tilshunoslarning ushbu sohada olib borgan ilmiy izlanishlari ta'sir ko'rsatdi. Ular o'z tadqiqotlarida frazeologizmlarning leksik-grammatik, leksik-semantik tabiati va stilistik xususiyatlarini, ularning paydo bo'lish manbalari va shakllanish xususiyatlari, frazeologik ma'noning o'ziga xos xususiyatlarini, frazeologizmlarning shakl va ma'no turlariga ko'ra

⁵ Балли Ш. Французская стилистика/ Ш. Балли. -М.: Иностранная литература, 1909.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

turlari, frazeologizmlarning grammatik tabiati va uslubiy xususiyatlarini atroflicha ochib bergan bo'lsalar, V.V.Vinogradov, A.V.Kunin, L.I.Royzenzon, V.L.Arangel'skiy, A.G.Nazaryan va boshqa tilshunoslarning tadqiqotlari frazeologiyada yangi ilmiy tekshirish sohasiga, ya'ni frazeologik shakllanish masalalariga bag'ishlangan.

Umumjahon tilshunosligida frazeologiyaning umumiy masalalari dastlab Sh.Balli tomonidan bir qadar o'rganib chiqildi. U o'z asarlaridan birida shunday degan edi: "Frazeologiya - bu tilshunoslikning vositachilik sohasi bo'lib uni lug'atshunoslikka va sintaksisga yaqin deb hisoblash mumkin. Bundan tashqari, frazeologik hodisalarning ekspressiv xususiyatini hisobga olgan holda, ular uslubiy jihatdan ham bog'liqdir"⁶. Lekin uning turli xil tilshunoslik sohalari bilan bog'liqligi sababli, bugungi kunda frazeologiya o'z tekshirish obyektiga, tadqiq etish yo'li va usullariga ega bo'lgan fan sifatida shakllandi.

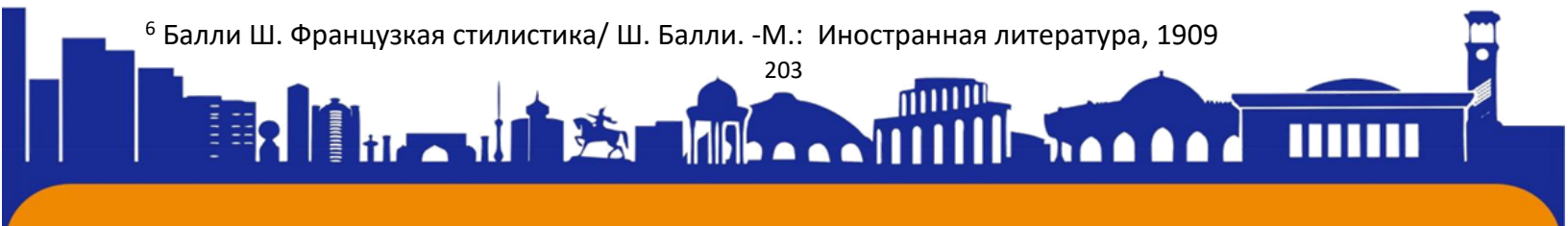
Frazeologizmlar lug'aviy birlik bo'lganligidan u nutq jarayonida gaplar tarkibida birmustaqil so'z kabi harakat qiladi - bir gap bo'lagi yoki kengaytiruvchi sifatida keladi.

Akademik V.V. Vinogradov o'z asarlarida umumiy nazariy xarakterdagi ko'plab masalalarni hal qildi. Uning tadqiqotlari asosida tildagi barqaror iboralar va so'zlarni har tomonlama o'rganishga asos yaratildi. V.V. Vinogradov birinchi bo'lib sinxronlikni taklif qildi. Rus tilining frazeologik birliklarni semantik jihatidan tasniflash, frazeologik birliklarni o'rganish yo'llarini belgilab berdi.

V.V. Vinogradovning rus tili frazeologiyasiga oid asarlari nashr etilgandan so'ng rus lug'ati va badiiy nutq stilistikasi masalalariga qiziquvchilarning barchasi tomonidan frazeologik birliklar har tomonlama o'rganish ob'ektiga aylandi.

Jahon tilshunosligida frazeologiyaning mustahkam o'rin olishida sobiq sovet germanistikasi va romanistikasi erishgan yutuqlar ham alohida qimmatga ega bo'ldi. Bu sohada N.N. Amosova, A.V. Kuninlarning ingliz frazeologiyasi, I.I. Chernisheva, A.D. Rayxshteyn, M.D. Gorodnikovalarning nemis frazeologiyasi, V.G. Gak, N.N.Kirillova, Z.N. Levit, A.G. Nazaryan, Y.I. Resker, G.G. Sokolova, I.N. Timeskovalarning fransuz frazeologiyasi, Y.M. Volf, V.S. Vinogradov, A.V. Suprun, N.N. Kurchatkinlarning ispan frazeologiyasi, T.Z. Cherdansevaning italyan frazeologiyasi bo'yicha amalga oshirgan ishlarini ta'kidlash o'rinlidir.

⁶ Балли Ш. Французская стилистика/ Ш. Балли. -М.: Иностранная литература, 1909

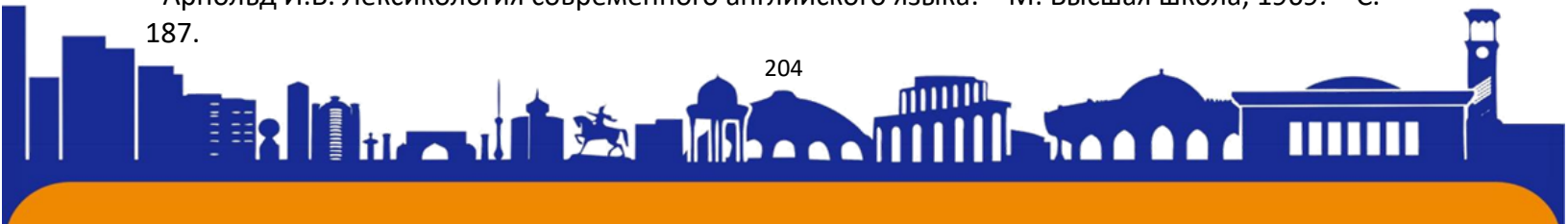
Har qanday til turli usullar yordamida boyib borishi haqida fikr bildirgan olim I.V. Arnold: “Har qanday tilning boyishi faqat yangi soʻzlar yasalishi hisobiga emas, balki turgʻun birikmalarning ortib borishi hisobiga ham sodir boʻladi” degan edi⁷. Frazeologik material murakkab va koʻp aspektli boʻlgani uchun keyingi yillarda u xilma-xil metodlar, usullar yordamida oʻrganilmoqda. Bu oʻrinda frazeologik birlik (FB)larni oʻrganishning quyidagi metod va usullarini alohida taʼkidlashga toʻgʻri keladi: identifikatsiya metodi (Sh.Balli, A.V. Kunin), kontekstologik metod (N.N. Amosova), variantlash metod (V.L. Arxangelskiy), frazeologik applikatsiya metodi (V.P. Jukov), struktural-tipologik metod (L.I. Royzenzon, Y.Y. Avaliani, Y.P. Solodub), komplikativ metod (S.G. Gavrin), iboralarni semantik doiralar asosida oʻrganish metodi (M.T. Tagiyev), leksema va frazemalarni denotativ va konnotativ semalarga ajratib oʻrganish metodi (M.M. Kopilenko, Z.D. Popova) kabilar. Bu metod va usullar bir-birini toʻldiradi va frazeologik birliklarning xilma-xil tomonlarini, paradigmatic va sintagmatic xususiyatlarini, valentlik (birikuvchanlik) imkoniyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Xulosa

Frazeologik birliklar har bir tilning milliy-madaniy identifikatorini belgilovchi muhim lingvistik birliklar boʻlib, ularning oʻrganilishi zamonaviy tilshunoslik fanida dolzarb yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu ish doirasida frazeologiyaning nazariy asoslari, shakllanish bosqichlari, tilshunoslikdagi metodologik yondashuvlari, shuningdek, uning struktur-semantik va lingvomadaniy xususiyatlari atroflicha tahlil qilindi. Frazeologik birliklar tildagi tasviriylik, ifodaviylik va emotsional-estetik funksiyalarni bajarish barobarida, xalqning tarixiy tafakkuri, urf-odatlar va ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan koʻp qatlamli semantik tizimga ega ekanligi isbotlandi. Jahon tilshunosligida frazeologik sinonimlar koʻp qirrali va murakkab hodisa sifatida oʻrganiladi. Har bir til va ilmiy maktab bu masalaga oʻziga xos yondashadi. Ammo umumiy jihatdan, frazeologik sinonimlar tilda ekspressivlikni taʼminlash, emotsional taʼsir kuchini oshirish va stilistik rang-baranglikni yaratishda muhim rol oʻynaydi. Kelgusida ushbu sohada kontrastiv tahlillar, tarjima nazariyasi va korpus lingvistikasi asosidagi izlanishlar yana-da chuqurlashtirilishi maqsadga muvofiqdir.

---

⁷ Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М: Высшая школа, 1969. – С. 187.

Xususan, frazeologik birliklarning struktur-semantik xususiyatlarini tahlil qilish orqali ularning sinonimik qatorlar hosil qilish imkoniyati, kontekstual va diskursiv darajalarda namoyon bo'ladigan ma'no o'zgarishlari aniqlab berildi. Shuningdek, ularning xalq og'zaki ijodidagi qo'llanishi, obrazlilik va estetik yuklamasi orqali lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishdagi o'rni ham alohida baholandi. Tadqiqot natijalari frazeologiyaning nafaqat leksikologik, balki madaniy va kommunikativ funksiyalarini chuqur yoritishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Ahmedov Hakim Yarashevich "Alpomish" dostonida frazeologizmlarning temantik va mifologik strukturasi. Dissertatsiya 2023
2. Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари. – Тошкент: Академнашр, 2019. –Б.14.
3. Маматов А., Болтаева Б. Фразеологик birliklarнинг лингвомаданий ва семантик-прагматик тадқиқи. Монография. –Тошкент, 2018. – Б. 10.
4. Фердинанд де Соссюр. Курс общей лингвистики // Фердинанд де Соссюр Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 98.
5. Кунин А.В. Теория фразеологии Шарля Балли // Иностранные языки в школе, 1966. – № 3. – С. 17–23.
6. Йўлдошев Б. Фразеология тарихидан лавҳалар. – Самарқанд: Сўғдиёна, 1998. – Б. 17–23.
7. Йўлдошев. Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда таракқиёти. Монография. Тўлдирилган ва тузатилган иккинчи наشري. – Самарқанд: СамДУ наشري, 2013. – Б. 4.
8. Балли Ш. Французская стилистика/ Ш. Балли. -М.: Иностранная литература, 1909

